

Ivan Basić

Neki vidovi (dis)kontinuiteta u tipologiji i proizvodnji sarkofaga na istočnoj obali Jadrana u ranom srednjem vijeku

Sarkofazi dalmatinskih gradova prvorazredni su spomenici za proučavanje razvoja skulpture u tzv. prijelaznom razdoblju 7. i 8. st.

Nekoliko tipoloških osobina nudi poveznice splitskih, trogirskih i zadarskih sarkofaga u isti kronološki horizont, drugu polovicu 8. st. Gornja trećina prednje strane malenoga sarkofaga iz zadarskog Arheološkog muzeja oblikovana je poput vodoravne trake, ostala je neukrašena, te je izvorno posjedovala natpis. N. Jakšić upozorava da položaj natpisnog polja odgovara onome na sarkofagu nadbiskupa Ivana iz splitske Krstionice. Najuočljivija karakteristika sarkofaga jest *horror vacui*, praćen neuspjelom simetrijom ornamentata, disproporcijama, nepravilnostima i deformacijama, ali svejedno izražavajući veliku vještinu klesanja. Komparativni materijal za sarkofag ovako osobitih karakteristika zasad je neprepoznat u korpusu istočnojadranske ranosrednjovjekovne skulpture. Budući da se upotreba pleternih prepleta tek naslućuje, sarkofag je datiran u razdoblje ranije od 9. st.

Poklopac ovoga sarkofaga ujedno je oblikovan kao plitki dvoslivni krov, čime dijeli ovu karakteristiku sa splitskim sarkofazima Ivana »Ravenjanina« i priora Petra. Plitki poklopci sarkofagâ u obliku krova na dvije vode blago nagnutih ploha, nisu poznati u kasnoantičkoj klesarskoj produkciji. Oni su baština ranosrednjovjekovnog razdoblja. Tim je znatnije što ih se nekoliko sačuvalo i u Trogiru, čime na vrlo poučan način pokazuju ravnomjernost likovne kulture u trima najvažnijim gradskim centrima središnjeg dijela istočnog Jadrana, tijekom vijeka iz kojeg nam je svaka izvorna vijest dragocjena. Riječ je o sarkofazima nađenim u trijemu šesterolista Sv. Marije de Platea, također opremljenima plitkim poklopcima, ali prije svega o fragmentu desne strane poklopca sarkofaga, slučajno nađenom u Trogiru 1861., ukrašenom natpisom i reljefnim križem ispunjenim dvoprutim pletrom. Natpis je smješten u kutu krakova križa. Križ svojim krakom prati sljeme plitkog poklopca; onaj vertikalni otučen je zajedno s hrbatom poklopca.

Osim svojih zanimljivih tipoloških osobina, ulomak je od izvanredne važnosti jer ga natpis razotkriva kao jedini natpisni spomen jednoga bizantskoga cara u okviru dalmatinske epigrafije.

U 8. st. se u Ravenni, Dalmaciji (Zadar, Trogir, Split) i Istri (Galižana) dijeli preferencija sarkofaga plitkih dvoslivnih poklopaca, bridova naglašanih križevima, s komemorativnim natpisima koji tek čedno podcrtavaju likovni ukras pročelja sanduka. Dakako, s lokalnim varijacijama u smještaju natpisnog polja, debljini poklopca ili ispuštanju križa, ali *generaliter* posvuda ujednačena oblikovanja, sa svaki put primijenjenim barem dvjema od triju komponenti. Pritom trogirski ulomak, relativno čvrsto datiran – a s nekim novim stilskim elementima – daje važan kronološki reper. Generalna dispozicija jest, dakle, još kasnoantička, ali se već polako preuzima predromanički leksik.

Usklađenost postavljanja komemorativnog natpisa na rubni dio sarkofaga, dominacija likovne komponente u ukupnoj dispoziciji pročelja sarkofaga te odabir osobite vrste poklopca očituju usklađenost umjetničkih strujanja u glavnim gradovima bizantske Dalmacije tijekom 8. st., usklađenost koju sigurno u prvom redu dugujemo snažnim prežiticima vrsnih klesarskih radionica po tim gradovima. U njihovu ikonografskom repertoaru uočljiv je dodir s aktualnim prekojadranskim strujanjima, ne bez značajnog doprinosa reinterpetacijom domaće baštine.

Začudo, nitko poslije Karamana nije pokušavao upozoriti na paralele splitske i ravenatske skulpture. Sarkofag nadbiskupa Teodora iz bazilike S. Apollinare in Classe istaknut je nedavno kao najbliža analogija jednom ulomku poklopca sarkofaga iz Pule, sada sa sigurnošću datiranome u kraj 5. i početak 6. st. Njegove bočne strane (od kojih je jedna nedovršena) na sanduku donose kompoziciju *crux invicta*; bočna polukružna ploha poklopca Teodorova sarkofaga ispunjena je križem flankiranim golubicama, sve nad bogatom vegetabilnom dekoracijom, dok su nad horizontalnim krakovima križa opet četverolatične rozete. Nedovršena bočna stijenka sarkofaga podudarna je s prvom u svemu osim u obliku križa, koji je vitkiji i ima naglašeniji latinski oblik. Gotovo identična kompozicija primijenjena je, u dovršenu obliku, na desnoj bočnoj strani poklopca tzv. Sarkofaga apostola, iz iste crkve. Teodorov sarkofag i na glavnoj strani sanduka i poklopca nosi obilježja koja se generalno mogu

povezati s istočnojadranskom praksom u izradi sarkofaga kasnijih stoljeća. Predlošci su na istočni Jadran i u postjustinijanskom razdoblju stizali iz velikih centara poput Konstantinopola i, osobito, Ravenne. Kako je nadahnjivanje uvijek istom baštinom bilo kontinuirano, pokazuje shema Teodorova sarkofaga koja je utjecala na pulske klesare kasnog 5. ili ranog 6. st., ali i na »posljednje salonitanske klesare« uznapredovalog 7. st., dok joj ovdje pripisujemo i utjecaj na klesare reljefa nad zapadnim vratima Dioklecijanove palače. Dok je u primjerima pluteja iz Sv. Andrije na Čiovu, iz Bijaća i iz Gale u opletanju vegetacijom s donje strane vjerojatno riječ o svojevrsnoj adoraciji križa, križ nad *Porta Ferrea* primjerenije je svojoj namjeni carskog simbola strogo okružen četirima rozetama.

Ravenatski stilemi prisutni su već vrlo rano, da bi u punom 8. st. došlo do plodne razmjene trgovinom bračko-salonitanskim sarkofazima, a oplođivanje baštine ravenatskim implementima nastavilo se i u 8. st. Značajno je da je produkcija bračko-salonitanskih sarkofaga najvjerojatnije zašla i u rano 7. st., čime ne samo da se uspostavlja mogućnost kontinuiranog djelovanja kasnoantičkih klesarskih radionica u ranom srednjem vijeku već se te sarkofage i kronološki približava imitacijama koje smo pretpostavili u 8. st.